

ВІКТОР СТАНІСЛАВОВИЧ СЕЗОНОВ,*кандидат юридичних наук, доцент,**Харківський науково-дослідний**експертно-криміналістичний центр МВС України;* <https://orcid.org/0000-0002-2580-2953>,*e-mail: sv26031985@gmail.com***ПОНЯТТЯ ДОКУМЕНТА У КРИМІНАЛІСТИЦІ**

Документ у криміналістиці – це основне, багатозначне, узагальнене поняття, щодо визначення та класифікації якого немає одностайної думки. Дослідження криміналістичних властивостей документів є невідкладним, оскільки поява нових видів документів, зокрема електронних, вимагає розширення переліку документів, які є фігурантами експертиз. Документ у криміналістиці визначено як матеріальний об'єкт із зафіксованою на ньому інформацією, що має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Проблема використання електронного документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві детально проаналізована з позиції теорії кримінального судочинства та криміналістики.

Ключові слова: документ, криміналістична характеристика документа, класифікація документів, електронний документ, віртуальний актив, криптовалюта.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Враховуючи сучасний рівень науково-технічного розвитку суспільства, поняття документа в юридичній науці та практиці потребує суттєвого розширення, переосмислення та класифікації, яка могла би стати підставою для вироблення криміналістичних характеристик та експертиз документів із використанням досягнень різних галузей знань. Необхідність фіксації певного факту, інформації, події та явища на загальнодоступному матеріальному носії інформації з метою його легалізації є невід'ємною потребою та підґрунтям існування суспільства. Остаточної класифікації документів у криміналістиці, їх властивостей і способів дослідження сьогодні не існує, що і зумовлює необхідність дослідження вищезначених питань.

Слід зазначити, що проблема дослідження документів була предметом вивчення у працях А. В. Красницької, Л. П. Піддубної, Г. М. Швецової-Водки, А. С. Токарської, І. М. Кочан, С. О. Лісіної, А. В. Коржа, Н. В. Руколянської, М. Г. Щербаковського та ін. У більшості досліджень вирішувалися проблеми судової експертизи паперових документів як теоретичного, так і практичного змісту. Науковцями розглядалися питання основ почеркознавства (Дмитренко, Захаріяш, 2004), еволюції методів досліджень підроблених документів (Лисиченко, 1974), теоретичні та методологічні питання судових експертиз у кримінальному процесі (Щербаковський, 2016), властивості й атрибутика ділових документів і правових паперів (Бирик, 2012). Проте комплексного дослід-

ження документа, його поняття, класифікації, видів і способів фіксації інформації в криміналістиці в період незалежності України взагалі не проводилось.

У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут документи виступають як об'єкти криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Як зазначає А. В. Іщенко (1998), документ – це носій текстової або графічної інформації. При цьому має значення спосіб, за допомогою якого ця інформація фіксується на носії, систематизується, аналізується, передається або зберігається, а також методика, знання, предмети, часовий проміжок і матеріал, що слугували для утворення конкретного документа.

Необхідно зауважити, що зміна форм фіксації інформації в документах від паперової до цифрової (електронної) вимагає кардинально нового підходу до тлумачення поняття документа. Поява нових видів документів певним чином змінила способи їх використання та сфери застосування. Необхідним є дослідження питання електронних документів та їх класифікації. Вітчизняне законодавство не є досконалим у цьому питанні і потребує суттєвих змін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є узагальнення низки положень щодо поняття документа у криміналістиці, аналіз цих положень з урахуванням нових видів

документів, зокрема електронних. Результатом проведених досліджень є визначення нового поняття документа та наведення їх класифікації. Стаття є однією з перших спроб комплексного дослідження документа як носія інформації та подальшого розширення та деталізації існуючих наукових положень стосовно класифікації документів та їх криміналістичних характеристик.

Завдання статті:

– дослідити, проаналізувати й осучаснити поняття «документ» у криміналістиці, яке є одним зі стовпів цієї науки, найважливішим об'єктом, методом і результатом криміналістичних досліджень і потребує окремого наукового дослідження;

– враховуючи все різноманіття судових експертиз, об'єктами яких виступають різні види документів, а також наявність у кожного з них цілого комплексу ідентифікаційних ознак, визначити перелік класифікаційних ознак (критеріїв), які є актуальними для їх практичної диференціації;

– розмежувати на рівні поняття значення слова «документ» при його науковому та практичному використанні у криміналістиці, який одночасно може виступати найважливішим об'єктом, предметом, методом і результатом криміналістичних досліджень;

– визначити роль документів, які беруть участь у кримінальних та адміністративних провадженнях, окреслити відмінність їх природи та криміналістичних ознак.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. При визначенні та трансформації об'єкта криміналістичних досліджень – документа – використовувалися загальнонаукові методи пізнання, а саме методи діалектичної та формальної логіки. За допомогою них сформульовано загальні форми, властивості, класифікація та сфери застосування юридичних документів. Порівняльно-правовий метод дослідження використовувався при попередньому ознайомленні з літературою та визначенні проблемних питань, які необхідно вирішити. Методологічні принципи історизму, всебічності і комплексності дали змогу визначити шляхи та форми вдосконалення вітчизняного законодавства щодо осучаснення правових положень, які стосуються криміналістичних характеристик документів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Мовною особливістю слова «документ» є його використання в різних значеннях, які можуть характеризувати як широкий, так і вузький зміст. У широкому значенні слово «документ» використовують як синонім

паперу або іншого спеціального матеріалу, на якому закріплено різними способами інформацію про події, факти, результат розумової діяльності людини тощо. Вузьке значення, яке ми будемо використовувати в цьому дослідженні, застосовується до документів, які є офіційним посвідченням будь-якого факту, доказом достовірності будь-якої дії або предмета (Руколянська, 2016).

Здебільшого письмовий текст традиційно є об'єктом авторознавчої експертизи. Криміналістичні дослідження в межах цієї експертизи дають відповіді на питання щодо ідентифікації автора тексту, рідше щодо визначення його соціальних і психологічних характеристик, становлення факту співавторства, виконання тексту в незвичних умовах тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі¹. Разом із тим відповідно до п. 30 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» офіційний документ – це документ, складений, виданий, засвідчений з дотриманням визначених законодавством норм уповноваженою особою, якій законодавством надано право у зв'язку з її професійною чи службовою діяльністю складати, видавати, засвідчувати певні види документів, що підтверджують чи посвідчують певні події, явища або факти та який містить передбачені законодавством реквізити й відомості².

Будь-який документ є складовою частиною відповідної системи документації. Система документації – це сукупність (спільність) однотипних документів, взаємопов'язаних за ознаками походження, призначення, виду, сфери діяльності та єдиних вимог до їх оформлення (укладання).

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 20.02.2022).

² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення: 20.02.2022).

Дослідження щодо поняття документа в юридичній науці окреслюють форми, властивості та особливості паперових документів. До властивостей документа відносять те, що він відображає розумову діяльність людини, об'єктивну дійсність, характеризується здатністю збереження змісту, дискретністю, безперервністю і матеріальною формою (Швецова-Водка, 2011). Таке визначення певною мірою відображає загальні властивості документа, описує властивості не тільки паперових, а й електронних документів, може бути покладено в основу більш детального визначення документа для потреб криміналістики.

Наявні дослідження, які вводять нову особливу властивість документів – вагу. Вагу документа, за твердженням С. О. Лісіної (2013), визначають: актуальність тематики, що напевно потрібно визначити для кожної предметної сфери; оригінальність закріпленого знання, тобто повторення змісту документа знижує його вагу; точність і достовірність інформації, яка закріплена документом. Надання додаткової ваги документа за рахунок його оперативності фіксування фактів, швидкості поширення та відповідності форми цілям створення документів заслуговує на увагу, зокрема для визначення і класифікації процесуальних документів.

Багато науковців досліджують мовні стандарти складання документів, тобто дотримання певного регламенту під час укладання юридичних документів. Основною властивістю документа за такого підходу є заперечення творчості як такої, дотримання мовних обмежень при виборі слів, їх поєднань і розташуванні. Дотримання встановлених правил укладачем потрібно для забезпечення стандартизації правил укладання документів та відповідності встановленій схемі для кожного виду документа.

Погоджуючись з А. В. Красницькою (2006), можна характеризувати документ як складну систему, яка має значну кількість елементів, з визначеними зв'язками між собою, має чітку будову, яка характеризується структурною довершеністю, відповідає певним параметрам і ознакам.

Дослідження документа полягає в дослідженні його будови, вивченні елементів його структури, встановленні достовірності певних ознак і параметрів, притаманних тільки такому виду документів (Піддубна, 2012).

Слід зазначити, що сьогодні не існує класифікації юридичних документів, яку можна було б покласти в основу класифікації документів у криміналістиці. Документи державного рівня мають свою класифікацію, де як

критерій застосовують сферу дії. Розділяють міжнародні документи, внутрішньодержавні, процесуальні та службові. До міжнародних документів відносять міжнародні договори, угоди та пакти. До внутрішньодержавних документів відносять закони, постанови, укази державних органів влади. Процесуальні документи належать до правозастосовної сфери: постанови, протоколи та вироки. Службовими документами вважаються рапорти, накази, звіти, тобто документи, які курсують всередині певної організації.

Існує варіант класифікації юридичних документів, де як критерій виступає ступінь важливості. За зменшенням важливості документи розділяють на основні процесуальні документи, допоміжні процесуальні та службові документи. Основними процесуальними документами вважаються ухвали, постанови, скарги, заяви, доручення тощо. До допоміжних процесуальних документів відносять висновки, рапорти, пояснення, довідки тощо, до службових – розпорядження, договори, звіти, доповідні записки (Токарська, Кочан, 2008). Критерій важливості документа певною мірою переключиться з такою властивістю документа, як вага.

Юридичний документ за своїм призначенням фіксує бажану поведінку суб'єкта. За таким критерієм юридичні тексти розділяють на класи, об'єднані загальною ситуацією. Документ визначає типову поведінку суб'єкта або суб'єктів, які мають схожу цільову установку, однакові стилістичні риси та формальні атрибути. Юридичні тексти, такі як договори, контракти, зобов'язання тощо, визначають поведінку адресатів (громадян, організацій, країн), описують повноваження та поведінку людей у реальному світі (Birks, Descheemaeker, 2016).

Як критерій класифікації може бути застосовано рівень стандартизації, який буває низьким і високим. За способом викладу матеріалу тексти документів низького рівня стандартизації поділяються на такі види: опис, міркування, розповідь, скарга тощо. Порядок викладу інформації в таких документах може бути прямим (обставини (причини) появи документа + мета укладання документа) або зворотним (мета укладання документа + пояснення, факти). У документах високого рівня стандартизації наперед визначено не лише їх форму, а й уживані слова, словосполучення та речення, крім інформації, що стосується кожного конкретного випадку, для якого заздалегідь розроблено бланки (Kevelson, 1988). У випадку складання такого документа в електронному вигляді говорять про заповнення полів форми.

Можна виділяти функціональні системи документації, що мають міжгалузеве значення, але й можна розглядати системи документації за ознаками їх криміналістичних характеристик, специфіки їх матеріального втілення та можливостей ідентифікації.

Характеристика документа як основного виду писемного підтвердження юридичного факту, який фіксує і передає інформацію, підтверджує її достовірність та об'єктивність, є застарілою. Документ в електронній формі увійшов у соціум повсюдно, вирішивши багато правових проблем, які супроводжували паперовий документообіг, та істотно унеможливив підроблення документів. Однак стрімке впровадження електронного документообігу принесло у правове поле новації, з якими не стикалися ще ані слідчі, ані криміналісти.

Перше питання, яке потребує осучаснення, – це класифікація документів у криміналістиці. Класифікація документів – це розподіл документів на класи за узагальненими ознаками спорідненості та відмінності. Мета криміналістичної класифікації полягає в підвищенні оперативності слідчої роботи щодо призначення експертиз документів і зменшення кількості помилок у роботі судового та слідчого апарату, які випливають із відсутності знань та регламентуючих діяльність положень, що стосуються документів нових (електронних) форм.

Найважливішою класифікаційною ознакою документа є його зміст, зокрема стосунок зафіксованої в ньому інформації до предмета чи напряму соціальних відносин.

Основний «здобуток» науки криміналістики полягає в тому, що було вироблено криміналістичні підходи до виявлення підробки документів. За юридичною природою документи поділяються на справжні та підроблені. Саме завдяки криміналістиці юридична практика всіх держав світу має змогу ідентифікувати документи як справжні або як підроблені. Підробка документа здійснюється за двома напрямками: зміст не відповідає дійсності або реквізити (бланк) не є дійними. Криміналісти виділяють також іншу класифікацію щодо підробки документа: підробка може бути інтелектуальною або матеріальною. Інтелектуальною підробкою вважається свідома зміна інформації, яка висвітлена в документі. Форма документа та реквізити у випадку інтелектуальної підробки залишаються правочинними. Матеріальна підробка передбачає фіксацію неправдивих відомостей на підробленому документі (бланку або іншому носії). Підробка документа в цьому випадку може бути пов-

ною або частковою. Для досліджень документів у випадку матеріальної підробки застосовують методики техніко-криміналістичного дослідження документів.

Слід зазначити, що практика криміналістичних досліджень довела присутність в обігу документів, у яких зазначена інформація є дійсною, а матеріальний носій може бути підроблений. Цей вид підробок слід віднести до матеріальних, але криміналістична характеристика таких документів має свої ознаки. Методики дослідження таких документів разом із дослідженнями інтелектуальних підробок є фактично не розробленими.

Сьогодні у криміналістиці сформувався такий доктринальний інститут, як криміналістична документалістика – система наукових знань про види та характеристики документів, які фігурують у кримінальних та адміністративних провадженнях, методи їх дослідження щодо засобів, способів їх підробки, фіксації та використання в неправовий спосіб.

Структура криміналістичної документалістики достатньо складна і не є остаточно врегульованою. Найбільш розробленими є такі підгалузі:

– техніко-криміналістичне дослідження документів, яке виявляє наявність матеріальної підробки документа та, за можливістю, технологію, інструменти і суб'єкта, яким виготовлено документ;

– скриберологія, яка досліджує інформаційну підробку документа, здебільшого письмового. Основним об'єктом скриберології є письмово-мовні дослідження документів, дослідження почерку, які спираються на криміналістичні методи почеркознавства та авторознавства.

Потребує негайного вдосконалення підгалузь дослідження електронних документів, які з великою швидкістю приймають все нові форми. Нові форми документів супроводжуються новими видами правопорушень, на жаль, із великим складним складом, механізмом здійснення, наявністю прихованих або таких, що легко знищуються, слідів. Розробка методів дослідження таких документів відстає від інтелектуальних «новацій» правопорушників.

Ідентифікація електронного документа починається з його персоніфікації, тобто він повинен бути наділений особливими атрибутами, за якими в подальшому може здійснюватися його ідентифікація. Роль персоніфікуючих атрибутів електронного документа виконують його реквізити, якими є: 1) ім'я файлу, яке присвоюється йому цілеспрямовано творцем інформації або автоматично без

його волі; 2) формат файлу, що визначається програмним забезпеченням, за допомогою якого він був створений або збережений; 3) розмір файлу, який являє собою обсяг пам'яті, який займає файл; 4) дата і час створення або редагування файлу.

Персоніфікуючі реквізити завжди присутні. Крім них електронний документ може містити захисні або посвідчувальні реквізити. Наприклад, одним із факультативних реквізитів електронного документа, який одночасно є персоніфікуючим, захисним і посвідчувальним, можна назвати електронний цифровий підпис. До ідентифікуючих ознак електронного документа належить також носій інформації, на якому цей документ зберігається. Мають значення для криміналістичної характеристики документа ідентифікуючі ознаки носія інформації, які включають в себе найменування типу, марку, модель, індивідуальний серійний номер тощо машинного носія, на якому записаний файл.

Прогрес у галузі інформаційних технологій розширив форми та сфери використання електронних документів, що потребує негайної розробки їх криміналістичних характеристик. З'явилися захищені бази даних, у яких зберігається інформація, що має юридичне значення, засвідчує певні факти, відображає юридичні документи. Доступ до цієї інформації здійснюється на основі спеціально розроблених алгоритмів (як правило, багатоступеневих, із використанням паролів, верифікації за допомогою номерів телефонів, номерів банківських карток, фото обличчя користувача тощо). Прогрес у цьому напрямі буде тільки пришвидшуватися. Способи доступу до такої інформації також еволюціонують дуже швидко. Так, мобільні додатки та QR-коди відносно недавно увійшли в обіг і використовуються для вирішення юридичних питань.

Під документом в електронній формі в контексті нашого дослідження розуміється об'єкт, який несе інформацію, що має смислове значення та існує тільки в електронному середовищі (Сезонов, 2021).

Завданнями криміналістичної документастики на сучасному етапі її розвитку є: 1) розробка криміналістичної класифікації документів, в основу якої будуть покладені різні критерії (форма існування (засіб виготовлення, реквізити тощо), можливі функції (роль) у злочинній діяльності (носії інформації, слідоносій, знаряддя злочину тощо); 2) розробка методів виявлення суб'єкта виготовлення підробленого документа; 3) розробка методів відбудови інформаційного змісту документа або його правоутримувача.

Криміналістична практика свідчить, що документами вважають, як правило, предмети, на яких відбито інформацію про обставини (факти), що мають правове значення в різних видах провадження. Класифікація документів залежно від способу фіксації відповідних даних у цілому у криміналістиці збігається з управлінською. У процесуальному сенсі документи як докази поділяють на письмові та речові.

Криміналістична характеристика документа включає в себе його властивості, а саме розмір, форму, матеріал виготовлення, засоби захисту, види печаток, підписи, резолюції, реєстраційні реквізити тощо. Для характеристики електронних документів використовують їх специфічні властивості, а саме повне ім'я файлу, його розмір, хеш-суму, дату створення та зміни, характеристику електронного носія тощо. Завдання криміналістичної класифікації документів залежні від розробки криміналістичних властивостей усіх видів сучасних документів, деякі види яких (наприклад, криптовалюта) фактично існують поза полем не тільки методик досліджень, а й наукових розробок.

Слід зазначити, що не всі документи, які використовуються у кримінальних чи адміністративних провадженнях, уважаються об'єктами криміналістичних досліджень. Документи, які вважаються доказами лише завдяки інформації, що має значення для встановлення певних фактів (вони часто замінюються у справі копіями), не є предметом криміналістичного документознавства.

Документи на будь-якому матеріальному носії є основним об'єктом криміналістики та фігурантом практично всіх криміналістичних досліджень. Навіть дослідження хімічної речовини потребує документування (експертного висновку) та затвердженої методики дослідження (у разі відсутності такого документа висновок дослідження не є юридично визначеним фактом). Тому роль документа у криміналістиці більш широка, ніж об'єкт досліджень, тому варто розрізняти ознаки та класифікацію таких документів.

Загалом документ як речовий доказ потребує особливого підходу в його використанні: забороняється внесення змін, не можна робити нові лінії згину, пересилати потрібно лише в цупкому конверті, подекуди працювати з документом у рукавичках, зберігати в належних умовах тощо (Шеремет, 2009). Криміналістична текстологія, використовуючи досягнення філологічної науки, на основі проведення спеціальних теоретичних та експериментальних

досліджень розробляє методики і рекомендації з текстологічного дослідження документів та вирішення всього комплексу діагностичних й ідентифікаційних завдань у межах авторознавства.

Кримінальне та цивільне законодавство України налічує значну кількість правопорушень, які потребують експертизи не тільки письмових текстів, а й вербальної поведінки суб'єкта. Аналіз письмових і звукових текстів на наявність у них ознак протиправного змісту, пропаганди расової, релігійної та іншої неповноцінності, приниження честі і гідності фізичної або юридичної особи, погрози і вимагання є єдиним доказом злочинного діяння. Експертні дослідження включають в себе лінгвістичний аналіз тексту, змістовно-смісловий та формальний аналіз із підтвердженням авторства. Тобто аудіо-, відеодокументи також є предметом криміналістичного документознавства та потребують осучаснення своїх характеристик.

Сучасна слідча та судова практика свідчить, що джерела судових доказів все частіше набувають форми не традиційних письмових, а електронних документів. Під електронним документом у контексті нашого дослідження розуміється об'єкт, що несе інформацію, має смислове значення та існує лише в електронному середовищі. При цьому під електронним (цифровим) середовищем існування документа розуміємо систему об'єктів (комп'ютерних засобів і систем), що взаємодіють на основі формальних правил (архітектура, стандарти, технічні параметри пристроїв, мови програмування тощо) обробки, зберігання та передачі інформації, представленої в цифровій формі.

Класифікація електронних документів виглядає таким чином:

- за формою існування: матеріальні та віртуальні електронні документи. Матеріальний електронний документ – це об'єкт, зафіксований на електронному носії, що несе інформацію, має значення та існує тільки в електронному середовищі. Віртуальний документ – це документ, що є сукупністю інформаційних об'єктів, які створюються в результаті взаємодії користувача з інформаційною системою;

- за джерелом походження електронні документи можна розділити на створювані користувачем та створювані комп'ютерною системою (тобто електронним середовищем);

- за змістом електронні документи можуть бути файлами, що містять текстову інформацію, графіку, анімацію, фоно- або ві-

деоряд, і файлами, що містять інформацію, записану спеціальними машинними кодами та позначеннями;

- за ступенем захищеності електронні документи можуть бути відкритими та закритими;

- за матеріальним носієм: існуючі на фізичних носіях комп'ютерної інформації (пристроях зовнішньої пам'яті), таких як магнітні та лазерні диски, магнітооптичні диски, магнітні стрічки та карти, флеш-карти та інші; існуючі в оперативному запам'ятовуючому пристрої (ОЗП) комп'ютерної системи.

Видається актуальним виділення з різноманіття комп'ютерної інформації електронних документів як одного з основних джерел судових доказів під час розслідування злочинів, що скоюються з використанням комп'ютерної техніки. Вбачається логічним визначити електронний документ як джерело судових доказів у кримінальному судочинстві таким чином: електронний документ як джерело судових доказів – це об'єкт, що несе інформацію, яка має значення для встановлення обставин, що підлягають доведенню у кримінальному провадженні, та існує лише в електронному середовищі у вигляді, допустимому для використання у кримінальному судочинстві. Електронні документи можуть виступати як засоби скоєння злочинів у сфері комп'ютерної інформації, а також інших злочинів із використанням комп'ютерної техніки, бути об'єктами злочинного посягання або інформаційними «слідами», що виникають під час підготовки до злочину та скоєння злочинних дій.

Окремого дослідження потребує такий вид електронного документа, як криптовалюта. В Україні ухвалено Закон «Про віртуальні активи», який на момент написання статті ще не набув чинності, але фактично легалізує як об'єкт юриспруденції – криптовалюту, так і правовідношення, які виникли разом із появою в суспільному житті електронного документа нового типу. Термін «криптовалюта» у цьому Законі ототожнюється з терміном «віртуальний актив», що наближає його до електронних документів, які мають певні характеристики та потребують окремих досліджень їх криміналістичних ознак.

Законом визначено поняття «віртуальний актив», згідно з яким це «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний

актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав»¹.

Криптовалюта як предмет злочинного посягання має властиві лише їй ознаки, зумовлені використанням технології блокчейн при функціонуванні (якщо розглядати найпоширенішу криптовалюту Bitcoin). Опис ознак криптовалюти має важливе криміналістичне значення, оскільки передбачає специфічний порядок виявлення, фіксації, огляду і навіть наступного аналізу наявної інформації («електронних слідів»), впливає на встановлення фактів, зокрема використання криптовалют конкретними користувачами та їх ідентифікація.

На нашу думку, до криміналістичних ознак криптовалюти можна віднести:

1) нематеріальну (електронну) природу криптовалюти (тобто криптовалюта існує в електронному вигляді);

2) відсутність єдиного емісійного центру у вигляді банківської системи чи уряду, які здійснювали б випуск та регулювання криптовалют;

3) анонімність використання криптовалюти;

4) незворотність проведення транзакцій і прозорість проведення транзакцій у блокчейні.

Для криптовалюти криміналістичне значення мають також: система емісії (децентралізована чи централізована); система здійснення транзакцій (відкрита чи анонімна); засоби реєстрації та обліку в системах криптовалют та криптобіржах (передбачена чи ні можливість зберігання інформації про реєстраційні дані, транзакції та IP-адреси користувачів); правова та організаційна структура системи криптовалют і криптобірж (юридична особа, її філії, їх розташування та розташування серверів); порядок здійснення обміну, стягнення комісії, засобів обліку в системах криптовалют і криптобірж; порядок реєстрації та використання криптогаманців тощо.

Об'єктивне існування злочинів щодо розкрадань криптовалюти з криптовалютних бірж, обмінників і гаманців, серед яких виділяють шахрайство, вимагання, розкрадання шляхом використання комп'ютерної техніки, потребує негайної розробки криміналістичного супроводження розслідувань, визначення

предмета зазіхання, засобів встановлення місця скоєння таких злочинів, характеристики основних способів і засобів реалізації злочинного наміру. Також потребують всебічного аналізу джерела отримання інформації про цифрові сліди, що утворюються внаслідок розкрадання криптовалют.

Аналізуючи вищевикладені міркування та погляди вітчизняних і закордонних учених, вбачається доцільним навести авторську класифікацію документів у криміналістиці, яка увібрала в себе вдалі та ще не застарілі критерії існуючих класифікацій і усуває певні недоліки останніх. Для запропонованої класифікації використовується принцип вкладеності, тобто існує три рівні диференціації документів.

На верхньому рівні диференціації документів відокремлюються три основні критерії. Ознаки першої групи, які характеризують процес виготовлення документа та його властивості, що впливають зі способу його виготовлення. До другої групи ознак належить їх правова природа, до третьої групи класифікаторів – структура та функції документа.

Перша група поділяється на такі підгрупи: форма фіксації документа; вид певного матеріалу, на якому відбито документ; вид носія документованої інформації; спосіб фіксації інформації; кількість авторів-виконавців.

Найбільш загальна класифікація за формою фіксації документа на сьогодні є такою:

– матеріальна форма фіксації за допомогою будь-яких матеріальних об'єктів, які застосовані автором-виконавцем для збереження інформації;

– електронна форма фіксації документа.

При класифікації документів за видом матеріалу, на якому здійснюється фіксація інформації, можливо врахувати тільки основні ознаки. Доцільно виділити документи, виготовлені з використанням таких матеріалів: паперу (картону); металів; скла; кераміки; тканини; шкіри; гуми; деревини; полімерних матеріалів; композиційних матеріалів (комбінації з двох і більше окремих матеріалів, що належать до різних класів речовин); феромагнітних матеріалів; розумних (інтелектуальних) матеріалів (здатних змінювати свої властивості при впливі будь-яких зовнішніх факторів).

Наступна підгрупа враховує вид носія інформації. За видом носії документованої інформації – документи – поділяються на: паперові (друкарський, газетний, картографічний папір тощо); оптичні (лазерні) диски (Compact Disc, Digital Versatile Disk, Blue-Ray Disc, Universal Media Disc тощо); матеріальні носії механічного звукозапису (фонографічні валики, грамофонні

¹ Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> (дата звернення: 20.02.2022).

платівки); фотографічні носії (чорно-білі, кольорові, негативні та позитивні фотоматеріали тощо); магнітні носії інформації (жорсткий магнітний диск або вінчестер; флоппі-диск або дискета; пластикова карта, що знайшла широке застосування у банківських системах).

Підгрупа документів за способом фіксації інформації поділяється на такі види: рукописні; машинописні; поліграфічні; фотодокументи; кінодокументи; фонодокументи; відеодокументи; електронні документи; комбіновані документи.

Класифікація документів, в основу якої покладено кількість авторів-виконавців, є на перший погляд зайвою або такою, яка не надає суттєвих деталей для досліджень, але при розробці методик досліджень у певних випадках кількість авторів документа суттєво змінює алгоритм дослідження останнього. У зв'язку з тим, що документ є продуктом цілеспрямованої людської діяльності, створення розуму, знань і рук його автора-виконавця, вважаємо за доцільне додатково вивчати його з урахуванням кількості авторів-виконавців. Таким чином, на цій підставі документи поділяються на виконані: однією особою; двома особами; трьома та більше особами.

Розглянемо другу групу верхнього рівня диференціації, яку становлять підстави, що характеризують правову природу документа. До них входять матеріально-правова та процесуальна природа, достовірність, юридична сила. Відповідно до цього виділяються певні підгрупи.

При класифікації документів за матеріально-правовою природою виділимо такі: документи, що виступали засобом підготовки, скоєння чи приховання злочину; документи, які зберегли у собі сліди злочину; документи, які були предметом злочинів. Разом із тим вважаємо, що до класифікації документів із цієї підстави доцільно додати ще одну групу – документи, які виступають як об'єкт зазіхання.

За такою ознакою, як процесуальна природа, виокремлено документи – речові докази, протоколи слідчих та судових дій тощо.

За достовірністю документи поділяються на справжні та підроблені (до них належать також документи з недостовірною інформацією). За юридичною силою розрізняють оригінали і копії (первинна та наступні копії; копії, які не мають оригіналу або проміжний чи дисплейний оригінал).

Третя підгрупа ознак характеризують структуру та функції документа. До неї слід віднести ознаку цільового призначення та розрізняти: службові; особисті (в тому числі ті, що засвідчують особу); гроші та цінні папери; фінансові документи; такі, що відображають

рух матеріальних цінностей; довідково-посвідчувальні тощо. За ступенем виконання офіційних документів розрізняють: чернетки (малюнок, ескіз); білий документ; перший екземпляр. За походженням розрізняють: офіційні (нормативні правові акти, документи державних установ та організацій тощо); приватні (листування особистого характеру, щоденники тощо). За способом передачі документи бувають відкриті або кодовані. За ступенем гласності (секретності) розрізняють: несекретні (відкриті) документи; документи для службового користування; таємні; цілком таємні; з грифом «конфіденційно» та «особисто».

Запропонована криміналістична класифікація документів відповідає сучасному рівню розвитку інформаційних технологій і дозволить забезпечити поточні потреби правоохоронної та судової діяльності. Крім того, зазначені положення розвивають теоретичні положення про документи як джерела криміналістично-значущої інформації та можуть бути основою для відповідних наукових розробок у зазначеній сфері.

ВИСНОВКИ. У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут документи виступають як об'єкти криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Основним досягненням криміналістики є те, що було вироблено криміналістичні підходи до виявлення підробки документів. Криміналістична практика свідчить, що документами вважають, як правило, предмети, на яких тим чи іншим способом зафіксовані відомості про обставини (факти), що мають значення для встановлення істини у справі.

Документ визначений нами як матеріальний об'єкт із зафіксованою на ньому інформацією, що має значення для встановлення обставин, які підлягають доведенню у кримінальній справі, та існуючий у відповідних для такого джерелах доказів у кримінальному судочинстві видах і формах.

Обґрунтовано, що проблема використання електронного документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві нині дедалі більше актуалізується і, безсумнівно, потребує подальших поглиблених досліджень як з позиції теорії судового доведення, так і з позиції криміналістики.

До предметів криміналістичного документознавства додається криптовалюта, яка за своєю природою є електронним документом, об'єктом цивільних прав, має вартість, оборотоздатність, місце зберігання та власника.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Биби́к С. П. Ділові документи та правові папери. Харків : Прапор, 2012. 493 с.
2. Дмитренко А. К., Захаріяш Л. П. Основи почеркознавства. Київ : Вид. М. Дмитренко, 2004. 63 с.
3. Іщенко А. В. Сучасні проблеми розуміння документів у криміналістиці. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1998. № 1 (3). С. 145–154.
4. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. Київ : Парламентське вид-во, 2006. 538 с.
5. Лисиченко В. К. Криміналістическое исследование документов: правовые и методологические проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1974. 233 с.
6. Лісіна С. О. Документні ресурси : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. 240 с.
7. Піддубна Л. П. Документ та його основні характеристики: сутність, поняття, властивості, атрибути. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 1. С. 165–172.
8. Руколяньська Н. В. Конспект лекцій з дисципліни «Юридичне документознавство». Дніпро, 2016. 13 с.
9. Сезонов В. С. Поняття документа в юриспруденції. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 200–203. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.23>.
10. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ : Знання, 2008. 413 с.
11. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять. Київ : Знання, 2011. 319 с.
12. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
13. Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf (дата звернення: 20.02.2022).
14. Birks P., Descheemaeker E. The Roman law of obligations. Oxford : Oxford University Press, 2014. 258 p.
15. Kevelson R. The Low as a system of signs. Springer. London, 1988. 268 p.

Надійшла до редакції: 22.02.2022

СЕЗОНОВ В. С. ПОНЯТИЕ ДОКУМЕНТА В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Документ в криминалистике – это основное, многозначное, обобщенное понятие, по поводу определения и классификации которого нет единого мнения. Исследование криминалистических свойств документов является актуальной задачей, поскольку появление новых видов документов, в частности электронных, требует расширения перечня документов, являющихся фигурантами экспертиз. Документом в криминалистике названо материальный объект с фиксированной на нем информацией, которая имеет значение для установления обстоятельств в уголовном производстве. Проблема использования электронного документа как источника доказательств подробно проанализирована с позиций теории уголовного производства и криминалистики.

Ключевые слова: документ, криминалистическая характеристика документа, классификация документов, электронный документ, виртуальный актив, криптовалюта.

SEZONOV V. S. THE CONCEPT OF THE DOCUMENT IN FORENSIC SCIENCE

Forensics as a science and sphere of practical activity cannot exist without a document, which is at the same time the main subject of forensic research, a carrier and a means of recording legal information. A document in Forensics is a basic, ambiguous, generalized concept, the definition and classification of which is not unanimous.

The tasks of forensic documentation are: 1) development of forensic classification of documents, which will be based on various criteria; 2) development of methods for detecting the subject of forgery; 3) development of methods for rebuilding the information content of the document or its holder.

The tasks of forensic classification of documents depend on the development of forensic properties of all types of modern documents. The study of forensic properties of documents is urgent, as the emergence of new types of documents, including electronic, requires an expansion of the list of documents that are involved in examinations. A document in Forensics is defined as a material object with information recorded on it, which is important for establishing the circumstances of criminal proceedings. The problem of using an electronic document as a source of evidence in criminal proceedings is analyzed in detail from the standpoint of the theory of criminal proceedings and forensic science.

An electronic document as a source of judicial evidence is an object that carries information that is important for establishing the circumstances to be proved in criminal proceedings, and exists only in the electronic environment in a form acceptable for use in criminal proceedings. Electronic documents can act as a means of committing crimes in the field of computer information, as well as other crimes using computer technology, can be the object of criminal encroachment or information “traces” that arise during the preparation for crime and commission of criminal acts.

A cryptocurrency is added to the subject of forensic research, which is essentially an electronic document, an object of civil rights, has value, turnover, place of storage and owner.

Key words: *document, forensic characteristics of the document, classification of documents, electronic document, virtual asset, cryptocurrency.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сезонов В. С. Поняття документа у криміналістиці. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 215–224. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.22>.

Citation (APA): Sezonov, V. S. (2022). The concept of the document in Forensic science. *Law and Safety*, 1(84), 215–224. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.22>.